

Topkapı'dan Sâdâbâd'a: 15. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı Sultanının Sarayında ve İnzivasında Mekânsal Dönüşüm*

From Topkapı to Sadabad: Spatial Transformation in the Palace and Seclusion of the Ottoman Sultan from the 15th to the 18th Century

Fuat Ozan Birkan**

MAKALE BİLGİSİ

Arařtırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar/Corresponding author:

**İstanbul Aydın Üniversitesi

fuatbirkan@aydin.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9339-2781

Başvuru/Submitted : 6 Nisan 2022

Kabul/Accepted : 2 Mayıs 2022

DOI: 10.21021/osmed.1099285

Atıf/Citation:

Birkan, F. O. "Topkapı'dan Sâdâbâd'a: 15. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı Sultanının Sarayında ve İnzivasında Mekânsal Dönüşüm". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 15 (2022): 1-16.

Öz

Ortaçağ ve erken modern dönemde hükümdarın bedenine ve yaşadığı mekâna kutsallık atfetmek, İslami devlet geleneğinin bir özelliğidir. Hükümdar ne kadar az görünür olursa, şahsında temsil ettiği devlet de o kadar kutlu ve mistik bir görünüm kazanırdı. Bu pratiği birçok gelenekten beslenerek devam ettiren Osmanlı İmparatorluğu'nda da sultan 15. yüzyıldan itibaren daha az görünür olmuş ve bir inziva hâline geçmiştir. Daha az görünen sultan inşa ettirdiği saray ve bu sarayda uygulamaya koyduğu protokol kurallarıyla erişilmezliğini daha da arttırmıştır. Yaklaşık iki yüz yıl devam eden bu süreç, 18. yüzyılda terk edilmiş; "görünmeden gören" sultan yerini kendisini "teşhir eden" sultana bırakmıştır. Sultanın beden politikasında ve yaşadığı mekândaki bu değişim kişisel tercihler nedeniyle olduğu gibi içeriden ve dışarıdan gelen çeşitli meydan okumaların ortaya çıkması nedeniyle de gerçekleşmiştir. İçeride yeni yükselen sosyal sınıfların baskısı altındaki sultan, kendisini şehirde gösterme ihtiyacı hissetmiştir. Bu iç baskının yanında sultan aynı zamanda Avrupa'da görülen yeniliklerin ve bir imaj kaygısının etkisi altına girmiştir. Böylelikle, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla gelindiğinde artık bir meşruyet kaygısına sahip olan Osmanlı sultanları daha görünür ve erişilebilir olmak istemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Topkapı Sarayı, Sâdâbâd Sarayı, Sultan, İnziva, Mekân

Abstract

It is characteristic of the Islamic state tradition to attribute sanctity to the body and place of residence of the ruler in the medieval and early modern periods. The less visible the sovereign was, the more blessed and mystical the state he represented would be. In the Ottoman Empire, which continued this practice by drawing on many traditions, the sultan became less visible from the 15th century and lived in seclusion. The less visible sultan further increased his inaccessibility with the palace he had built and the protocol rules he put into practice in this palace. This process, which continued for nearly two hundred years, was abandoned in the 18th century; and the sultan who "sees without being seen" has given his place to the sultan who "exhibits" himself. This change in the body politics of the sultan and the place where he lived was not only due to personal preferences but also to the emergence of various challenges from the inside and outside. The sultan, under the pressure of the newly emerging social classes, felt the need to exhibit himself within the city. In addition to this internal pressure, the sultan also came under the influence of the innovations witnessed in Europe and concern for his image. Thus, from the 15th to the 18th centuries, the Ottoman sultans, who now had a concern for legitimacy, wanted to be more visible and accessible.

Keywords: Topkapı Palace, Sadabad Palace, Sultan, Seclusion, Space

* Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Sarây-ı Cedîd-i Âmire olarak da anılan Topkapı Sarayı, inşa edildiği tarihten 19. yüzyılın ortalarına kadar hanedanın ve imparatorluğun evi olma rolünü üstlenmiştir. Sur-ı Sultanî denen büyük surların içerisine inşa edilen Topkapı Sarayı üç anıtsal kapının ardında bulunan üç avlu ve bu avluların etrafında kümelenen yapılar topluluğundan meydana gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu henüz bir beylik görünümündeyken diğer beylikler arasında sadece primus inter pares (eşitler arasında birinci) konumunda olan Osmanlı sultanı, İstanbul'un fethiyle cihanşümül bir imparatorluk iddiasına sahip olmuş; böylelikle hükümdarın bedeninin kutsal sayılmaya başlandığı 15. yüzyıl ve sonrasında padişahı görmek ya da ona erişmek imparatorluğun ilk dönemiyle kıyaslandığında oldukça güçleşmiştir.

Padişahın inzivası, erişilmezliği ve sarayın kapalılığı, imparatorluğun siyasi, mali ve askeri gücünün zirvesindeyken herhangi bir meydan okumaya maruz kalmamıştır. Ancak 18. yüzyılda hem yeni yükselen tüccar sınıflardan hem de askerlerden gelen meydan okumalarla karşı karşıya kalan Osmanlı sultanları, durumun gereği olarak kendilerini gizlemekten vazgeçmeye, bunun sonucu olarak yaşadıkları mekânlarda bir açıklığa gitmeye başlamışlardır. Bu makalenin amacı da, Osmanlı sultanlarının, yüksek duvarlarla çevrili olan ve İstanbul'da yaşayan halk ve şehre gelen yabancı ziyaretçiler için fiziksel olduğu kadar zihinsel bir bariyeri de simgeleyen, aynı zamanda tasarımı hükümdarın görünmezliği ve inzivası üzerine kurulu Topkapı Sarayı'ndan, hükümdarı tam tersine görünür kılan Sâdâbâd Sarayı'na geçişlerini imparatorluğun dönüşen idare zihniyeti ve siyasal gelişmeler ışığında ele almaktır. Böylelikle padişahın beden ve mekân siyasetinin, imparatorluğun genel siyasetindeki dönüşüme paralel olarak şekillenip şekillenmediği daha rahat bir şekilde görülebilecektir.

Topkapı Sarayı'nı ve daha az olmak üzere Sâdâbâd Sarayı'nı ele alan ve bu makalede de yararlanılmış olan değerli çalışmalar, ilgili mekânları daha çok mimari değeri ve içerisindeki hayat bağlamında incelemiştir. Daha geniş Osmanlı tarihi anlatıları içerisinde de ele alınan ancak sıklıkla kısaca geçirilen saray ve padişahın bedenine ilişkin politikaların, dönüşüm geçiren imparatorluğu anlamak adına en önemli gösterenlerden birisi olduğu gözden kaçmaktadır. Sadece savaşlar, toprak kayıpları, isyanlar değil; saray, bu sarayın şehirle olan ilişkisi ve padişahın bedeninin performatif etkileri de 15. yüzyıldan 18. yüzyıla dek değişen imparatorluğun siyasi ve sosyal tarihini anlamak açısından oldukça önemlidir.

Osmanlı siyasi ve toplumsal tarihi ile sanat tarihi ve mimarlık tarihinin kesişim bölgesinde yer alan bir konu olarak sultanın sarayında ve inzivasındaki mekânsal dönüşümü ele alan bu makalede, konu üzerine yazılmış toplumsal tarih çalışmalarından; ayrıca sanat ve mimarlık tarihi çalışmalarından yararlanılmıştır. Bu çalışmalar kullanılarak ilgili dönemlerin çağdaş saray geleneklerinden örneklerle karşılaştırma yapılması ve konunun bütünlüklü bir siyasi bağlama oturtulması makalenin özgün yanını oluşturmaktadır.

1. Erken Modern Dönemde Sultan ve Sarayı

Osmanlıların küçük bir beylikten imparatorluğa geçişini simgeleyen en sembolik olay olan İstanbul'un alınmasıyla birlikte, bu şehir yeni başkent yapılmıştır. Yeni başkent İstanbul, II. Mehmet'in cihanşümül bir imparatorluk kurma iddiasının sembolü hâline gelmiştir. İncalcık'ın belirttiği gibi, II. Mehmet ve sonrasında gelen hükümdarların bütün çabaları bu şehri Roma imparatorlarının yapmaya çalıştığı gibi siyasi ve dini bir merkez hâline getirmek olmuş¹; İstanbul'un alınmasıyla birlikte II. Mehmet'in, kişiliğinde inşa ettiği ve Türk hanları ve İran kisraları geleneğine benzer olan otoritesi sarsılmaz mutlak monark imajı, halefleri olan padişahların da örnek alacağı bir hükümdar modeli hâline gelmiştir.² Bu hükümdar imajının inşası ise en açık şekilde bizzat bu yeni başkent üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmış; İslam kültüründe var olan, şehrin

---

¹ Halil İncalcık, "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", ed., Halil İncalcık and Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire Volume I: 1300-1600* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 18.

² İncalcık, *a.g.e.*, 17.

iktidarın ve gücün ifade edilmesi için bir araç olarak kullanılması geleneği³ II. Mehmet'in politikalarıyla birlikte İstanbul'a uyarlanmaya başlamıştır. İnalçık'ın vurguladığı gibi bütün şehir Osmanlı padişahının mutlak otoritesini yansıtacak şekilde tasarlanmış ve kentin dini, kültürel ve sosyal hayatı, başta padişah olmak üzere diğer yüksek devlet görevlilerin inşa ettirdiği camiler çerçevesinde gelişme göstermiştir.⁴

İstanbul'daki siyasi ve sosyal hayatı şekillendiren yapılar arasında, imparatorluğun halkın zihninde hayal ettirilmesine en fazla katkıyı yapan ise elbette padişahın ikamet ettiği ve aynı zamanda devletin idare merkezi olarak kabul edilen saraydır. Yeni başkentte yapılan ilk saray günümüzde Beyazıt ismiyle anılan semtte daha önceki Osmanlı saraylarına benzer bir iç kale formunda 1455 yılında inşa edilmiş⁵, ancak daha sonra padişahın oturması için uygun görülmemekle yeni bir sarayın inşasına başlanmıştır.⁶ Sarây-ı Atîk-i Âmire ismiyle de anılan Eski Saray'ın neden terk edildiğine ilişkin kesin bir sebep söyleme imkânı bulunmasa da sayılan sebeplerin arasında belki de en önemlisi, İstanbul'u başkent yapan II. Mehmet'in dünya imparatoru olma idealiyle seleflerinden farklı bir imparatorluk imgesi yaratma isteğidir. Dönemin saray tarihçisi İdrîs-i Bitlisî, bu dönemde hükümdarlığın artan görkem ve debdebesindeki artışa işaret etmiştir.⁷ Eski Saray, sultan ve maiyetinin hizmeti için yeterli kapasiteye sahip olmasına rağmen II. Mehmet'in durmadan artan ihtişam merakını karşılamaya yetmemiştir. Necipoğlu'nun vurguladığı üzere, Eski Saray'ın, kendisinin sahip olduğu ihtişamı hakkıyla yansıtmadığını düşünen II. Mehmet bu saraydan memnun kalmamış ve böylece imparatorluğunun görkemini yansıtacak yeni bir sarayın inşası emrini vermiştir.⁸

Yeni sarayın inşası için Bizans Sarayı'nın bulunduğu yerin hemen yakınında bulunan Bizans'ın ünlü akropolü seçilmiştir. Necipoğlu'na göre bu seçim, II. Mehmet'in evrensel egemenliğe dayalı simgesel politikalarının çok açık bir örneğini oluşturmaktadır.⁹ Bu yeni sarayın inşası 1460 yıllarında başlamış ve 1478 yılında son bulmuştur. Sarây-ı Cedîd-i Âmire olarak anılan Topkapı Sarayı¹⁰, inşa edildiği tarihten 19. yüzyılın ortalarına kadar hanedanın ve "devletin" merkezi olma rolünü üstlenmiştir. Uzun duvarlarla çevrili Topkapı Sarayı'nın ana giriş kapısı olan Bâb-ı Hümayun'la birlikte girilen I. Avlu kamusal açıklığa sahip olup sarayın dış idare ve hizmet binalarını içermektedir. Halkın rahat bir şekilde girip çıkabildiği bu kısımda bulunan Deavi Köşkü aracılığıyla¹¹, doğrudan divana ulaştırılacak dilekçeler teslim alınmış ve devlet-toplum ilişkilerinin erken dönem bürokratik karşılaşmaları bu mekânda gerçekleşmiştir. Bu avlunun sonunda bulunan Bâbüsselâm aracılığıyla II. Avlu'ya geçilmektedir. Divan Meydanı da denen bu avlu Dîvân-ı Hümayun'u da içermesi nedeniyle imparatorluğun asıl idare merkezini oluşturmaktadır. Meydanın sonunda Bâbüssaâde denen anıtsal bir kapıyla girilen Arz Odası ve onun ardında sultanın özel ikametgâh alanı olan III. Avlu bulunmaktadır. Buradan da, başlangıçta sadece bahçe olarak kullanılan ve daha sonra gelen sultanların köşkler inşa ettirdiği IV. Avlu'ya geçilmektedir. Bu bölümlere ek olarak II. Mehmet döneminde inşa edilmeye başlanan ve halefi olan sultanlar tarafından genişletilen, kamusal özelliği haiz olmayan ve padişahın özel konutu olarak işlev gören Harem-i Hümayun zikredilebilir.

Topkapı Sarayı, önceki Osmanlı saraylarından farklı ve İslami saray geleneğine benzer olarak şehrin biraz daha dışına inşa edilmiş ve hükümdarın yalıtılmışlığının ilk göstergesi de bu seçim olmuştur. Necipoğlu'na göre,

³ Oleg Grabar, "The Architecture of Power: Palaces, Citadels and Fortifications", ed., George Michell, *Architecture of the Islamic World: Its History and Social Meaning* (London: Thames&Hudson, 2011), 70.

⁴ Halil İnalçık, "Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası-The Conqueror, The Conquest and The Restructuring of Istanbul, der., Afife Batur, *Dünya Kenti İstanbul-World City Istanbul* (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1996), 30.

⁵ Aptullah Kuran, "A Spatial Study of Three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne, and Istanbul", *Muqarnas: An Annual on The Visual Culture of the Islamic World* 13 (1996): 122.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 7.

⁷ Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*, çev., Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 36.

⁸ Necipoğlu, *a.g.y.*

⁹ Necipoğlu, *a.g.e.*, 37.

¹⁰ Bu saraya, Topkapı Sarayı şeklinde hitap edilmesi daha sonraki dönemlere rastladığı için bu ismin kullanımı anakronizm problemine yol açıyor olsa da genel literatürdeki kullanımı bu şekilde olduğu için bu çalışmada da ilgili saraydan Topkapı Sarayı şeklinde bahsedilmektedir.

¹¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat* (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2008), 36.

iki tarafı deniz, üçüncüsü yüksek duvarlarla çevrili olan bu saray hükümdarın ulaşılmazlığını sağlamak üzere tasarlanmıştır.¹² II. Mehmet, kurguladığı imparatorluk fikrini daha en başta bu yer seçimiyle göstermiş olsa da padişahın/devletin asıl azametinin sergilenmesi, surların inşasıyla mümkün kılınmıştır. Şehirde yaşayan halk “devletle” olan işini halletmek için saraya gelmek istediğinde ilk karşılaştığı yapılar bu surlar olmuştur. “Devletin” halkın zihninde fiziksel olarak var olduğu ilk yapı olan surların inşası tavsiyesinin Akkoyunlu şehzadesi Uğurlu Mehmet Mirza tarafından verildiği düşünülmektedir. Bu şehzade, II. Mehmet’e özellikle İran saraylarından söz etmiş ve hükümdarlarının saraylarını kent dışına kurduklarından, bu durumu gerekli gördüklerinden, yoksa sürekli göz önünde olan hükümdarın görkemini kaybolacağından bahsetmiştir.¹³ Bu tavsiye II. Mehmet’in, sarayını büyük dış duvarlarla ayırma fikrini oluşturmasında önemli bir etkidir.¹⁴ Yanına ulaşılması önceki dönemlere oranla daha zor olan Osmanlı hükümdarı imajı, inşa edilen bu müstahkem duvarlarla birlikte daha da pekiştirilmiştir. Necipoğlu’na göre hükümdarın uzaklığı ve bunu sağlamak adına inşa edilen yüksek duvarların sebebinin güvenlik ile ilgili kaygılar olduğu düşünülebilecek olsa da asıl amaç güvenlik değil; hükümdarın toplumla arasına çizdiği sınır ile bu ayırımın cisimleşmesi ve İdris-i Bitlisi’nin belirttiği gibi sultanın/devletin kutsallığının sergilenmesi fikridir.¹⁵ Ayrıca Stavrides’e göre surlar, halkın saraya erişimine ilişkin fiziksel bir bariyerden çok onlara padişahın yalıtılmışlığının sonucu olan bir kutsallığı, onun artık bir “kabile reisi” değil İslam dünyasının önderi ve Roma imparatorlarının vârisi olduğunu ve dolayısıyla devlet/padişah ile toplumun sınırlarını gösteren sembolik ve zihinsel bir bariyer oluşturmak amacıyla inşa edilmiştir.¹⁶

Topkapı Sarayı’nın bir diğer özelliği de Bâb-ı Hümâyün’dan Bâbüssaâde’ye doğru gidilen rota üzerinde gözle görülemeyen ancak hissedilen bir hiyerarşi hissini var olmasıdır. Topkapı Sarayı’nın yatay mimarisinin gerektirdiği şekilde en dış kapıdan içeriye doğru gidildikçe kapıların süslemeleri ve sahip oldukları görkem artmaktadır. Dışarıdan içeriye doğru gidildikçe artan görkem en önemli sebebi elbette padişaha yaklaşmanın getirdiği bir sonuçtur. Hem “devletin” kalbine hem de padişahın evine ev sahipliği yapan merkez konumundaki saraya girilirken aşılacak her kapı, hiyerarşide belli bir basamağın geçildiği mesajını vermektedir. Sultana yaklaştıkça artan sessizlik ve görkem Topkapı Sarayı’nın törensel yönüne hizmet etmekte¹⁷, ancak aynı zamanda Osmanlı idari yapısının da bir yansımasını sunmaktadır. Padişahın yaşadığı başkent ve taşra arasındaki farklılaşmada olduğu gibi, sarayda da iç ve dış arasındaki ayırım belirli çizgilerle çizilmiştir. Erken modern dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda merkezden uzaklaştıkça iktidardan uzaklaşmakta, padişaha yaklaştıkça iktidarın nimetlerine daha da yaklaşılmaktadır.¹⁸

II. Mehmet’in saltanatının son dönemlerinde, inşa ettirdiği bu saraya yönelik olarak uygulamaya koyduğu sistematik protokol kurallarıyla birlikte sultanın erişilmezliği daha da pekiştirilmiştir. Bu protokol kuralları, II. Mehmet tarafından hazırlanan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun emperyal kurumsallığını oluşturan ana metinlerden birisi olan Kanunnâme-i Âl-i Osman içerisinde bulunmaktadır. Beylikten imparatorluğa dönüşen devletin bir anlamda kalbi olan sarayın teşkilat ve teşrifat kurallarını belirleyen bu kanunname daha sonraki yüzyıllarda da çok küçük değişikliklerle yürürlükte kalmıştır.¹⁹ Bu nedenle bu kurallar daha sonraki sultanlar

¹² Necipoğlu, *a.g.e.*, 39.

¹³ Necipoğlu, *a.g.e.*, 40.

¹⁴ Necipoğlu’na göre, bu anlatıda soyluların halktan uzak olması fikri İran geleneğine bağlansa da II. Mehmet’in bu konudaki asıl esin kaynağı Bizans imparatorlarının ulaşılmazlığı ve kutsallığıdır. Bu bağlamda, Uğurlu Mehmet’in fikirleri sadece dış duvarların yapımını etkilemiştir. Bkz. Necipoğlu, *a.g.y.*

¹⁵ Necipoğlu, *a.g.y.*

¹⁶ Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelovic (1453-1474)* (Leiden: Brill, 2001), 29.

¹⁷ Sultanın erişilmezliği saray içerisinde, özellikle II. ve III. Avlu’daki törensel sessizlikle de pekiştirilmiştir. Padişaha yaklaştıkça artan sessizlik onun “olağanüstü kutlu ve mistik” niteliği ile bağdaştırılmış; bu sembolik bağ sonucunda, sarayda özellikle padişahın yaşadığı III. Avlu sınırları içerisinde yüksek sesle konuşmamak ve bunun yerine dilsizlere özgü işaret diliyle iletişim kurmak bir kural hâline gelmiştir. Bkz. A. Ezgi Dikici, "Saltanat Sembolü Olarak "Farklı" Bedenler: Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler", *Toplumsal Tarih* 248 (2014): 21.

¹⁸ Bernard Lewis, *The Political Language of Islam* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1988), 13.

¹⁹ Abdülkadir Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003), XI.

tarafından da sürdürülmüştür. Bu kurallardan birisi şu şekildedir: “Ve cenâb-ı şerîfim ile kimesne ta'âm yimek kânûnum değildir. Meğerki ehl (ü) ıyâlden ola. Ecdâd-ı izâmım vüzerâsiyle yerler imiş. Ben ref etmişimdir.” Bu kurala göre padişah kendisiyle beraber yemek yenilmesini, bu kişiler ailesinden dahi olsa uygun görmemekte ve bu geleneği ortadan kaldırmaktadır. Bu kuralı destekleyici bir diğer örnekte yine padişahla devlet yöneticilerinin bir kısmı arasına mesafe koyma amacı vardır: “Ve Cenâb-ı şerîfim sefer-i zafer-rehbere müteveccih olsa, yanaşmak vüzerâmın ve kadf askerlerimin ve defterdarlarımın kânûndur. Ma'zûl beğlerbeğleri ve beğleri dahi da'vet edersem yanaşmak kânûnumdur.”²⁰ Görüldüğü gibi padişah, sarayını halktan ayırmakla yetinmemiş; saray içerisinde de kendisini kapıkulları olan kişilerden ve üst düzey devlet görevlilerinden ayırmıştır. Bu minvalde bir kural, yani hükümdarın tebaası ile arasına mesafe koyması İslami monarşi geleneğinin bir özelliği olarak kabul edilmektedir. İslam peygamberi Hazreti Muhammed’in bu türden sistematik bir uygulama koyduğu söylenemese de Ahzâb suresinin 53. ayetinde şöyle denmektedir:

“Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığınızda -erkenden gidip yemeğe hazırlanmasını beklemeksizin- girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın; bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez.”²¹

Ayette görüldüğü üzere yöneticinin halktan ayrılması İslami siyaset düşüncesinde mevcuttur. Özellikle hükümdarın veya yöneticinin halkından ayrı yemek yemeye yönelik bu pratiğine ilişkin Hz. Muhammed ve II. Mehmet arasında bir paralellik bulunmaktadır. Bir Osmanlı sultanı olarak II. Mehmet’in bu ayet ve sureden habersiz olması düşünülmemeyeceğinden, uygulamanın bu ayete referansla meşrulaştırılmış olabileceği söylenebilir.²²

Peirce’in vurguladığı gibi heybet ve korkuyla karışık bir saygı ve hayranlık duygusu (awe-inspiring) uyandırmaya yönelik edimlerin, İslami devlet geleneğinde hükümdarlığın gereklerinden olduğu düşünülmüştür.²³ İslami devlet geleneğindeki inzivaya dayalı bir gösteriş politikasına ilişkin Türk-Moğol geleneğinde de benzer örnekler mevcuttur. Manz’ın belirttiği gibi, Timur kendi sarayında inzivaya çekilmiş; sürekli yalnız oturup, yalnız yemek yemiş ve ailesinin dahi izin almadan yanına yaklaşmasına izin vermemiştir.²⁴ Bu inziva politikası, Sasanilerin saray politikalarının büyük çoğunluğunu benimseyen Abbasiler ve Fatımiler yoluyla büyük Büyük Selçuklu İmparatorluğu’na ve Timur’a intikal etmiş; inziva hâlinde olan ancak gösteriş politikasını hiçbir zaman bırakmayan hükümdar imgesi, Osmanlılara tarihi ve coğrafi olarak en yakın örnek olan Bizans imparatorları tarafından da devam ettirilmiştir. Bu geleneklerin her birinden beslenen Osmanlı İmparatorluğu da II. Mehmet’in koyduğu kesin kurallarla birlikte bu uygulamaların devamlılığını sağlamıştır.²⁵

Bu uygulamaların daha genişletilmiş bir örneği için divanın II. Mehmet döneminde aldığı yapıya bakılabilir. II. Mehmet döneminden itibaren bir kurala bağlanacak olan padişahın erişilmezliğine ve yönetilenlerle araya konulan sınırlara ilişkin protokol kurallarının ilk örnekleri I. Bayezid döneminde uygulanmaya başlamıştır.²⁶ II. Murat döneminde ise Edirne Sarayı’ndaki divan toplantıları sırasında, hükümdarın bulunduğu mekânlara girmenin zorlaştığı görülmektedir.²⁷ Padişahın bulunduğu mekâna erişimi önceki dönemlere göre zorlaştıran II. Murat, divan toplantılarında divan üyelerinden olabildiğince mesafeli bir konumda oturmuştur.²⁸ Ancak padişahın divandan tamamen çekilmesi 15. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Bir hikâyeye göre şikâyet

²⁰ Özcan, *a.g.e.*, 17.

²¹ Kur'an, *Ahzâb Suresi*, Ayet 53.

²² Ahzâb suresinin 53. ayetinin, Topkapı Sarayı’nın Harem’indeki karaağalara ait bölümden kadınlara ait bölüme geçerken kullanılan kapının üzerinde yazılı olması, ayetin Harem içerisindeki sınırları çizmek için de kullanıldığına dair bir örnektir. Bkz. Murat Kocaaslan, IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi: İktidar, Sınırlar ve Mimari (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 91.

²³ Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (New York: Oxford University Press, 1993), 172.

²⁴ Beatrice Forbes Manz, “Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty”, *Iranian Studies* 21:1/2 (1988): 120.

²⁵ Gülru Necipoğlu, “An Outline of Shifting Paradigms in the Palatial Architecture of the Pre-Modern Islamic World”, *Ars Orientalis* 23 (1993): 6.

²⁶ Peirce, *a.g.e.*, 173.

²⁷ Aydın Taneri, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2003), 174.

²⁸ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev., Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 95.

amacıyla divana gelen bir köylü, sultanı tanımadığı için “Sultan hanginizdir?” diye sormuş ve buna gücenen II. Mehmet, 1475 dolaylarında²⁹ sadrazamının tavsiyesiyle divana şahsen başkanlık etmeyi bırakmıştır.³⁰ Bu hikâyenin doğruluğu bir yana, II. Mehmet’in yazdığı kanunnamede de görüldüğü gibi bir inziva politikasını uygulamaya koyduğu düşünülecek olursa, toplanan divanlara başkanlık etmeyi bırakmasının bu inziva politikasıyla bir tutarlılık içerisinde olduğu görülebilmektedir. Dîvân-ı Hümâyun’a başkanlık etmeyi bırakan padişah, burada konuşulan konuları dinleyebilmek adına divana açılan kafesli bir pencere yaptırmıştır. Eski Divanhane’de inşa edilen bu kafesli pencere geleneği, I. Süleyman tarafından Adalet Kulesi’nden ulaşılabilecek bir şekilde yeni binaya nakledilerek sürdürülmüştür. II. Mehmet’in son dönemlerinde uygulamaya konulan, padişahın divan müzakerelerini kafes arkasından dinlemesi geleneği Abbasiler³¹ ve Fatımîler³² gibi Arap devletlerinde, Memlükler³³ ve Hârizmşahlar³⁴ gibi Türk-İslam devletlerinde ve Bizans İmparatorluğu’nda³⁵ görülmektedir. Divanı kafes arkasından izleyen ve orada olup olmadığı divan üyeleri tarafından bilinmeyen padişah, devlet yöneticileri üzerindeki hiyerarşisini görünmezlik yoluyla sağlamıştır. Görünmez olmasına rağmen her şeyi gören ve mutlak güce sahip hükümdar Adalet Kulesi yoluyla şehrin geneli üzerine hâkim bir durumdayken; bu kuleye bağlı kafesli pencere yoluyla da Dîvân-ı Hümâyun’da, merkezi idarenin en üst düzey görevlileri üzerinde bir baskı unsuru olmaktadır.

Devleti toplumun zihninde var etmek ve var edilen devleti ihtişamlı bir şekilde yansıtmak 15, 16 ve 17. yüzyıllardaki bütün padişahların, özellikle de II. Mehmet, I. Süleyman ve III. Murat’ın ana amaçlarından olmuştur. İmparatorluğu temsil etme iddiasında olan sarayı inşa eden, “devletini” bir beylikten imparatorluk mertebesine çıkararak ve bu imparatorluğun teşrifat kurallarını belirleyen II. Mehmet, belirtildiği gibi emperyal devlet fikrinin bir gereği olarak sistematik bir inziva politikası uygulamaya koymuş ve üst düzey devlet görevlileriyle dahi arasına sınır çizerek idari işleri görüşmeyi bırakmış; inziva politikasının tamamlayıcısı olan ihtişam politikasını ise merasimler ve çeşitli diğer teşrifat kurallarıyla inşa ederek hükümdarlık iddiasını hiyerarşik olarak da pekiştirmiştir.³⁶ Saltanatının son dönemlerinde yoğun bir inziva politikasını uygulamaya koyan II. Mehmet, kamusal görünürlüğü azaltmış; halkın karşısına sadece yılda iki defa olan dini bayramlar vesilesiyle çıkmıştır.³⁷ Divanlara katılmayı bırakan padişah, divan kararlarını, inşa ettirdiği Arz Odası’nda üst düzey görevliler aracılığıyla dinlemeye başlamıştır. Halkın arasına daha seyrek çıkan ve yüksek saray duvarlarının arasına çekilen II. Mehmet, devlet idaresinin günlük işleriyle ilgilenmeyi bırakarak devletin emperyal kutsallığını kendi fiziksel/bedensel görünmezliğiyle/erişilemezliğiyle sembolleştirmiştir. Sarayın içerisindeki görünmez ve erişilemez sultan imajının kamusal alanda da olabildiğince sürdürülmesi için saray dışında da daha sıkı bir protokol uygulanmaya başlamıştır. Sultan, saltanatının ilk dönemlerindeki gibi birkaç görevliyle gösterişsiz bir şekilde camiye gitmeyi bırakmış; halkın padişahı yakından görme şansına sahip olduğu cuma selamlıkları sırasında, kendisini gizleme ve örtme işlevi gören büyük bir maiyetle³⁸ “görünmeye” başlamıştır.³⁹ İslam dinine göre herkesin eşit olduğu camilerde dahi bu inziva ve ihtişam hâli devam ettirilmiştir.

²⁹ İnalçık, *a.g.y.*

³⁰ Stavrides, *a.g.e.*, 35.

³¹ Sina Akşin, “Osmanlı Sarayı’nın Yapısı ve İşlevleri”, *X. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986), 2072.

³² Gülru Necipoğlu, “Framing the Gaze in Ottoman, Safavid, and Mughal Palaces”, *Ars Orientalis* 23 (1993): 320.

³³ Necipoğlu, *a.g.y.*

³⁴ Mehmet Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1986), 37.

³⁵ Mark Dike DeLancey, *Conquest and Construction: Palace Architecture in Northern Cameroon* (Leiden: Brill, 2016), 250.

³⁶ Joseph Fletcher, “Turco-Mongolian Monarchic Tradition in the Ottoman Empire”, *Harvard Ukrainian Studies* 3/4 (1979-80): 247.

³⁷ Stavrides, *a.g.e.*, 35.

³⁸ Hükümdarın etrafını çevreleyen maiyet, erken modern dönem Avrupa’sında da oldukça önemlidir. Norbert Elias’ın aktardığı üzere: “Eğer hizmetkârlar (*halkın*) derebeyine içsel özellikleri nedeniyle saygı gösterdiklerine inansalardı, dışsal herhangi bir gösteriyi ihtiyaçları olmazdı; ama itaatkârların büyük bir kısım dışsal olandan etkilenmektedir. Bir derebeyi her zaman beydir; tek başına ya da maiyetiyle birlikte dolaşır, ancak halkın arasında tek başına dolaştığı zaman çok az saygı gördüğü ya da hiç saygı görmediği de olur, çünkü bulunduğu mevkiye uygun dolaşması birçok insan üzerinde daha etkili olmaktadır. Bu nedenle, bir derebeyi yalnızca topraklarını yönetmek için değil, özel hizmetlerini gördürmek ve dışsal ihtişamını sağlamak için de hizmetkârlara (*maiyete*) ihtiyaç duyar.” Bkz. Norbert Elias, *Uygarlık Süreci Cilt-I*, çev., Ender Ateşman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 81.

³⁹ Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*, 46. Saray dışındaki, cuma selamlıkları gibi olağan zamandaki görünürlüğü rutinini bozan en önemli törensel olay tahta yeni çıkan padişahın kılıç kuşanmak için Topkapı Sarayı’ndan çıkarak Eyüp

Saray içerisindeki inzivasını saray dışına da taşıyan II. Mehmet, cami içerisinde cemaatten ayrı olarak hünkâr mahfili denen özel bir bölümde ibadet etmeye başlamıştır.⁴⁰ Bu politikaların II. Mehmet'in saltanatının son dönemlerinde rastlanmasında, hem bu padişahın iktidarını tebaası üzerinde tam anlamıyla sağlamlaştırmasının hem de inşa ettirdiği sarayın işlevlerinin bu dönemde tam anlamıyla işlerlik kazanmasının etkisi vardır. Bu bağlamda, sarayı inşa ettiren kişi olan II. Mehmet'in, ileriki dönemlerde artacak olan emperyal gösterişin yaratıcısı olduğu söylenebilir.

II. Mehmet'in koyduğu bu kurallar bütünü kendisinden sonra gelen sultanlar tarafından da devam ettirilmiştir. II. Bayezid, saltanatının başlarında II. Mehmet'in uygulamaya koyduğu inziva politikasını devam ettirmiş olsa da kardeşi Cem Sultan'ın tahtta hak iddia etmesi bu padişahın törenlere yeniden katılmasını gerekli kılmıştır. Cem Sultan'ın ölümüyle beraber II. Bayezid tebaasına düzenli olarak görünmeyi bırakmış; II. Bayezid'in ardılları olan I. Selim ve I. Süleyman ise sadece bayram törenleri sırasında görünme geleneğini devam ettirmiştir.⁴¹ Murphey'nin belirttiği gibi daha sonraki dönemlerde de inzivanın padişahların kişisel özellikleri ve tercihleri sonucunda değişen şekillerde uygulandığı görülmektedir.⁴²

15. yüzyılın ortalarından başlayarak 17. yüzyılın sonlarına kadar devam eden erken modern dönemde, görüldüğü gibi belli teşrifat kurallarının oluşturulduğu ve uygulandığı pratikleri kapsamaktadır. Bu dönemde padişahın fiziki varlığı, imparatorluğa dönüşen devletin kutsal hükümdarı şekline büründüğünden, yöneticiye olan fiziksel erişim kısıtlanmış; devlet/padişah kendisini topluma çeşitli mekânlar ve performanslar aracılığıyla “göstermeye” başlamıştır. Devletlerin, zenginliklerine paralel bir şekilde ihtişam yoluyla sergilenmesi pratiğinin erken modern dönem devletlerinin ortak bir özelliği olduğu düşünüldüğünde Osmanlı İmparatorluğu'nun da aynı yöntemi sistematik olarak uygulamaya koyduğu söylenebilir. Turan'ın belirttiği gibi “devletin” sergilenmesinin en önemli aracı olarak “yüksek kuleleri ve sayısız pencereleri barındıran binalar topluluğuyla” Topkapı Sarayı, hükümdarın halkı üzerindeki etkinliğini ve denetimini cisimleştirmiştir.⁴³ Quataert, Pekin'in Yasak Şehri'ne benzettiği bu sarayın kullanıldığı dönem boyunca “hanedanın vermeye çalıştığı ürkütücü ihtişam hissini yaratan, dışarıya kapalı, esrarengiz bir iktidar alanı” olarak kaldığını belirtmiştir.⁴⁴ “Allah'ın kulları üzerindeki tasarrufunun, sultanın şahsında tecelli ettiği yarı kutsal bir yer olan bu saray”⁴⁵, Meeker'in belirttiği gibi “caydırmak ve korkutmak için olmasa bile şaşırtmak ve büyülemek üzere tasarlanmış”; “devletin”

Sultan Camii'ne gitmesidir. “Osmanlıların taç giyme töreni” olarak adlandırılabilir olan bu teatral eylem, padişahın maiyetiyle birlikte büyük bir debdebe içerisinde saraydan çıkıp, Haliç boyunca yapacağı gidiş ve dönüşü içeren deniz veya kara yolculuğunu kapsamıştır. Şehre yayılan kılıç kuşanma töreni sayesinde İstanbul halkı tahta yeni çıkan sultanı görme olanağı bulmuştur. Bkz. Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu: 1700-1922*, çev., Ayşe Berktaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 147-148. Cengiz Kırılı'ya cuma selamlıkları ve kılıç kuşanma törenleri gibi “özenle kurgulanmış sembollerle sahnelenen bu emperyal teşhirler” sultanın görünmezliği kuralına halel getirmemektedir. Çünkü bu teşhirler “iktidarın, kapalı ve yönetilen tebaadan ayrışmasına odaklanmış bir beden siyasetini temsil eden” son derece ince ayarlanmış anlardan oluşmaktaydı. Cengiz Kırılı, Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde “Havadis Jurnalları” (1840-1844) (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 27.

⁴⁰ Necipoğlu, a.g.y.

⁴¹ Necipoğlu, a.g.y.

⁴² Rhoads Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1800* (London/New York: Continuum, 2008), 150-151. III. Murat'ın sarayını terk etmemesi ve fiziksel görünürliğini bu kadar azaltması, dönemin tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âli tarafından yazılan risâlede şu şekilde anlatılmıştır: “(Sultanlar) sedefin içindeki tek elmas gibi bir sarayın içinde tek ve tenha dururlar. Akraba ve taallukat ile alakalarını tamamen koparırlar.” Bkz. Gelibolulu Mustafa Âli, *Siyaset Sanatı - Nushatü's-Selâtin*, haz., Faris Çerçi (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015), 86. Padişahın inzivasına oldukça eleştirel bir şekilde yaklaşan Mustafa Âli, bu konuya anlattığı bir hikâyede değinmiştir: “...Zamanımızda padişahlar ecdat ve atalarının istekleri doğrultusunda halk arasına girmekten vazgeçip tenhaya çekilmeyi tercih ettiler. İnsanlardan uzaklaşarak gizlenme rütbesini bizzat yerine getirmeden takdim ve açıklama yaparak ‘vezirlerimiz zulmün ortadan kaldırılmasına kifayet eder. Vekil ve müşirlerimiz halkın bize müracaat etmelerine fırsat vermezler’ diye itimat buyurmuşlardır.” Bkz. Gelibolulu Mustafa Âli, a.g.e., 61. Perde arkasında soyutlanmış bu sultan profili, 16. yüzyılın sonlarında bozulmaya başladığı düşünülen toplumsal düzenin bir anlamda sarayından çıkmayan padişaha bağlandığını göstermektedir. III. Murat'ın halefi III. Mehmet de kendi döneminde hükümdarın günlük idari işlerden çekildiği inziva kuralını sürdürmüştü; divanın kafes arkasından dinlenmesi geleneği devam ettirilmiştir. Bkz. Peirce, a.g.e., 175-176.

⁴³ Namık Sinan Turan, “İktidarı Simgeleyen İdari Ve Törensel Bir Mekân Olarak Osmanlı Sarayı'nın Tasarımı”, *İktisat Fakültesi Mecmuası* 56 (2006): 103.

⁴⁴ Quataert, a.g.e., 154.

⁴⁵ Halil İnalçık, “İstanbul: Bir İslam Şehri”, *Marife*, 2 (2004): 315.

gölkemini ve ihtişamını sergileyen bir gösteri mekânı olarak işlev görmüştür.⁴⁶ Böylece bu gösteri mekânı ve bu mekânda sürdürülen törensellik, “keyfi bir sosyal yapıya kalıcılık ve meşruiyet atfetmiş”; aynı zamanda “ebedi bir düzen ve istikrar mesajının” iletilmesini sağlamıştır.⁴⁷

2. 18. Yüzyılda Sultan ve Sarayı

17. ve 18. yüzyıllarda saltanat otoritesinin önceki döneme oranla sınırlandırılması ve yeni sınıfların siyasi sahneye katılımıyla devlet kavramına ilişkin düşünceler de değişmeye başlamış; imparatorluğun yönetiminde daha fazla sayıda kul sisteminde yetişmemiş, herhangi bir üst sınıfa ait olmayan ve ticaretle uğraşan kişiler görülmüştür. Toplumsal yapıdaki bu değişimin siyasetteki yansıması veraset sistemindeki değişim ve devamında gelen olaylarla anlaşılabilir. Osmanlı veraset sisteminin 17. yüzyılın başlarında I. Ahmet döneminde değiştirilmesi ve kardeş katli yerine ekber ve erşed sisteminin getirilmesi, sarayın kaybolmaya başlayan etkisini hızlandıran sürece katkı yapmıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak padişahların hanedanla ya da saray çevresiyle ilişkisi olmayan sosyo-politik güçlerce tahttan indirilmeleri hız kazanmıştır. Abou-El-Haj’a göre, padişahları sultan yapan ya da sultanlıktan edenler eskiden olduğu gibi sipahiler ya da askeri sınıf üyeleri değil, hiçbir toplumsal gruba üye olmayan ve toplumsal görünürlükleri yeni yeni artmaya başlayan sivil güçler olmuştur. Padişah, iktidarı 15. yüzyılda olduğu gibi kendi gücüne dayanarak elde etmediği için hanedanın daha önceden sahip olduğu karizmatik liderlik modeli de anlamını kaybetmiştir.⁴⁸ Sultanın iktidarı ve konumu sembolik bir hâle gelmeye başlamıştır. Seleflerinin, göz önünden çekilmelerine rağmen iktidarı elinde tuttıkları vaziyet 17. yüzyılda tahta çıkan sultanlar için ortadan kalkmış ve iktidarın gündelik işlerinden gerçek anlamda izole olmuşlardır. Abou-El-Haj’a göre bu sınırlandırılmış role uyum sağlayamayan sultanlar tahttan indirilmiş; görünürde bağımsız bir duruşu olan IV. Murat gibi bir istisna dışında padişahlar kendilerine bırakılmış sembolik rolü muhafaza etmeye çalışmışlardır.⁴⁹

18. yüzyıl tam da kamusal işleri kendisinden ayırmaya başlayan bürokratik bir aygıt olan devlete bırakan sembolik pozisyondaki sultanların mekânlarındaki değişimin görüldüğü bir dönemdir. 17. yüzyıl sonunda sultanlar artık daha güçsüz ve saray içi/dışı çeşitli kliklerin meydan okumalarına daha açık bir durumda olsalar da padişahın görünmezliği/erişilmezliği kuralı varlığını korumuş; eskisinden daha güçsüz bir konumda bulunan padişahın, görünmüyor olsa bile başkentte ikamet etmesinin gerekli görüldüğü, IV. Mehmet’in İstanbul’u terk ederek Edirne’de yaşamaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Padişahın uzun süreli yokluğunda şehrin harap bir hâle gelmesi elbette başkent ve dolayısıyla “devletin şanına” gölge düşürmüştür.⁵⁰ Bu yüzyılda tahta çıkan son padişah olan II. Mustafa’nın tahttan indirilmesinde İstanbul’un ihmal edilmesinin de rolü olduğu iddia edilebilir. Padişaha siyasi sebeplerden duyulan tepki Edirne’de ikamet edeceğini açıklamasıyla daha da artmış; İstanbul’un ve sarayın eski debdebesinden mahrum kalması halkın ayaklanma sebeplerinden birisini oluşturmuştur.⁵¹

Belirtildiği gibi IV. Mehmet ve II. Mustafa’nın kendi saltanatları süresince Edirne’yi İstanbul’dan daha ön planda tutmaları ve İstanbul’a yönelik bu ilgisizliğin sonucu olarak Avcıoğlu’na göre Topkapı Sarayı’nın inşa edilme amacı olan iktidar sembolü olma vasfı kısmen de olsa zayıflatmıştır.⁵² III. Ahmet’in başkente dönmesiyle birlikte İstanbul’un imparatorluğun gücünü yansıtmada sahip olduğu etkinin tekrardan geriye getirilmesinin yolları aranmaya başlamıştır. Ancak III. Ahmet, Topkapı Sarayı’nın katı protokolünü ve teşrifat kurallarını sultanın elini kolunu bağlayan bir “deli gömleği” gibi görmüştür.⁵³ Bu nedenle padişah, saray duvarlarının

⁴⁶ Michael E. Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus: Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz’de Osmanlı Mirası*, çev., Tutku Vardağlı (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 130.

⁴⁷ Meeker, *a.g.e.*, 142.

⁴⁸ Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev., Oktay Özel ve Canay Şahin (Ankara: İmge Kitabevi, 2018), 103.

⁴⁹ Abou-El-Haj, *a.g.e.*, 92.

⁵⁰ Ebru Boyar ve Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul’unun Toplumsal Tarihi*, çev., Serpil Çağlayan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 36.

⁵¹ Boyar ve Fleet, *a.g.e.*, 37-38.

⁵² Nebahat Avcıoğlu, “İstanbul: The Palimpsest City in Search of Its Architect”, *RES: Anthropology and Aesthetics* 53/54 (2008): 200.

⁵³ Avcıoğlu, *a.g.e.*, 201.

arkasına çekilerek kendisini ve ve “devleti” sadece çeşitli titreşimler yoluyla topluma hissettiren inziva geleneğini terk ederek halkın gözü önünde daha fazla görünmeye başlamıştır.⁵⁴ 1718’de imzalanan Pasarofça Antlaşması’yla uzun süren savaşların bir süreliğine de olsa bitirilmesi sonucunda, modern popüler literatürde Lale Devri şeklinde anılan göreceli barış döneminin getirileri ve III. Ahmet’in inziva geleneğinin katı kurallarından sıyrılmak istemesinin sonucu olarak imparatorluk kendisini mekânsal anlamda da farklı yollarla ifade etmeye yönelmiştir.

Bu dönemde görülmeye başlayan, Osmanlıların dışsal değişiminde en büyük pay sahibi olan Avrupa’nın etkisi siyasal olduğu kadar aynı zamanda mekânsaldır. Fransız kraliyetinin ikametgâhı olan Versay Sarayı, 18. yüzyılda bütün Avrupa monarşileri için kültürel bir model olarak görülmüş; aynalı geniş salonlarıyla, içerisindeki altın ve gümüş objelerle ve sarayın kendisinin sahip olduğu mimari ihtişamla diğer Avrupa sarayları için mutlak monarşinin sembolü hâline gelmiştir.⁵⁵ Versay’ın diğer Avrupa monarşileri tarafından iktidarın görselliğinin ve görkeminin simgesi hâline getirildiği böyle bir zamanda Batı ile yaşadığı karşılaşma, Osmanlı padişahının açılma yönündeki politikaları üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Bu etkiye bağlı olarak imparatorluğun teşhiri konusunda yaşanan fikirselle ve görselle değişimin önemli sebeplerinden birisi Osmanlı İmparatorluğu’nun bu karşılaşma neticesinde Batı’yı ilk defa gerçek anlamda idrak etme çabalarına girişmiş olmasıdır. III. Ahmet’in yüzyılın başlarında Fransa’ya yolladığı ve Osmanlıların ilk elçisi addedebileceğimiz Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Paris’teki izlenimleri sultan ve idaresi için yeni ufuklar doğurmuştur. Mehmet Efendi burada bulunduğu süre boyunca Fransız saray ve şehir hayatını gözleme imkânı bulmuş; şehrin gündelik yaşamı, aristokratların davranışları, bu kişilerin ve kralın sarayları, bahçeleri, saray törenleri ve eğlenceleri üzerine detaylı bilgiler vermiştir. Birçok kraliyet sarayını gezen Mehmet Efendi, mimari komplekslerin karakteristik özelliklerini, mimariye bağlı olarak suyun önemini, Fransız bahçelerinin düzenlenmesini, kraliyet törenleri için uygun hâle getirilmiş saray yapılarının ihtişamını vurgulamıştır.⁵⁶ Bu gözlemler, Osmanlıların 18. yüzyıldaki mekânsal politikalarını ve imparatorluğun halka ne şekilde görüneceği konusundaki fikirlerini etkilemiştir. Topkapı Sarayı toplumun zihninde aynı zamanda bir devlet fikrini cisimleştirmek üzere tasarlanmıştır. Devleti taşlar üzerinden inşa ederken de çeşitli geleneklere dayanan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun emperyal görkemini yansıtacak bir ihtişam isteğinden beslenilmiştir. Ancak Peker’in belirttiği gibi dikey mimarisi, şatafatlı büyüklüğü ve geniş salonlarıyla bu dönemin iktidar sembolü olan Versay’la kıyaslandığında Topkapı Sarayı’nın daha az gösterişli görüldüğü ve bu anlamda mütevazı kaldığı bir gerçektir.⁵⁷ Paris’ten edinilen bu izlenimlerin sonuçları III. Ahmet ve sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın siyasi istekleriyle birleşince, 18. yüzyıl padişahın topluma daha açık ve devletinse daha farklı bir şekilde yansıtıldığı bir değişim çağına tekabül etmektedir.

Padişahların bu dönemde yaşamaya başladıkları, Lale Devri’nin sembolü olan ve devleti adeta şehrin içine taşıyan Sâdâbâd Sarayı bu dönemde inşa edilen en büyük imparatorluk kompleksi olmuştur. Sâdâbâd Sarayı’nın sembolik anlamda Topkapı Sarayı’ndan en büyük farkı, görünürlük üzerinden bir meşruiyet arayışının ifadesi olmasıdır. Etrafını saran uzun ve kalın duvarlarının olmamasıyla Sâdâbâd, şehrin içerisinde devletin varlığını gözler önüne sermek ve bu özelliğiyle adeta bir vitrin olmak üzere tasarlanmıştır.⁵⁸ Sultan ve hanedanın daha önceki dönemlerden farklı olarak görünür olmak isteği şair Nedîm’in şu mısralarıyla çok açık bir biçimde ifade edilmiştir: “Gel hele bir kerrecik seyret göze olmaz yasağ, Oldu Sâdâbâd şimdi sevdiğim dağ üstü bağ.”⁵⁹ Bu

⁵⁴ Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu’nun Öyküsü 1300-1923*, çev., Zülal Kılıç (İstanbul: Timaş Yayınları, 2007), 306.

⁵⁵ Ali Uzay Peker, “Western Influences on the Ottoman Empire and Occidentalism in the Architecture of Istanbul”, *Eighteenth-Century Life* 26/3 (2002): 142.

⁵⁶ Peker, *a.g.e.*, 143. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin izlenimleri için bkz. Şevket Rado, *Paris’te Bir Osmanlı Sefiri-28 Mehmet Çelebi’nin Fransa Seyahatnamesi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016).

⁵⁷ Peker, *a.g.y.*

⁵⁸ Nebahat Avcioğlu, *Turquerie ve Temsil Politikası, 1728-1876*, çev., Renan Akman (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014), 108.

⁵⁹ Avcioğlu, *a.g.y.*

görünür olma arzusu dönemin yazılı edebiyatındaki birçok örneğinde ve özellikle Nedîm tarafından işlenmiş ve bu eserler halkı sultan ile “devleti” görmeye, bu “devletin” ihtişamını seyretmeye davet etmiştir.⁶⁰

Görünürlüğün cisimleştiği yer olan Sâdâbâd, daha önceleri kutlamalar veya şenlikler için kullanılan Haliç kıyısına inşa edilmiştir. Yer seçimiyle Topkapı Sarayı’ndan farklılığını en başta ortaya koyan bu saray kompleksi, etrafından izole edilmek bir yana inşa edildiği yer olan Kâğıthane’deki mesire ve toplanma alanından sadece delikli bir taş duvarla ayrılmıştır.⁶¹ Buraya gelen insanlar, sarayın bahçesini çok rahat bir şekilde gözleme imkânı bulmuş; böylelikle devlet ve toplum arasındaki katı ayırım kısmen seyreltilmiştir. Bu sarayda suyun Fransa’daki Versay veya Fontainebleau saraylarında olduğu gibi kanallar ve havuzlar yardımıyla görsel anlamda kullanımı Yirmisekiz Çelebi Mehmet’in Fransa’da yaptığı gözlemlerle ilişkilendirilebilir.⁶²

Bununla beraber sultanın kendisini Topkapı Sarayı’nın ötesinde teşhir etmekteki isteği Sâdâbâd’ın bu açık kamusalılığı ile sınırlı kalmamıştır. Hanedan üyeleri tarafından Beşiktaş ve Üsküdar gibi Boğaz kıyılarına inşa edilen sahil sarayları ve bu saraylarda yapılan, padişahın da katılım gösterdiği gösterişli eğlenceler yeni dönemin en sembolik imparatorluk tasvirlerinden olmuştur.⁶³ Bu sahil saraylarının mimari şeffaflığı ve kamusal açıklıkları daha önceden has bahçesinde izole bir şekilde eğlenen sultanın yaşamını topluma teşhir etme amacını taşımıştır.⁶⁴ III. Ahmet ile bu padişahın Topkapı Sarayı’nın ağır ciddiyetine olan tepkisini paylaşan ve sarayın kasvetinden yakınan halefi I. Mahmut’un⁶⁵ yeni sarayları, sultanların uzun süredir izledikleri inziva politikalarından tamamen vazgeçmeye başladıklarının nişanesi olmuştur. Haliç ve Boğaz kıyılarına inşa edilen sahil sarayları, törensel pratiklerde de sultana daha önceden sahip olmadıkları bir rahatlama getirmiştir.⁶⁶ Boğaz’da yapılan emperyal törenler, görünmez/erişilemez bir hükümdarın varlığını titreşimlerle hatırlatan geleneksel uygulamalar yerine gücü ve ihtişamı sultanın fiziksel varlığının da dâhil olduğu performanslar aracılığıyla dışa vurmayı amaçlamıştır. Hamadeh’in belirttiği gibi bu törenlerle sahil boyunca uzanan saraylar ve bahçeler, terk edildiği süre boyunca eski görkemini kaybeden İstanbul’un daha önceden sahip olduğu ihtişamlı imajını tazelemek, yenilenmiş bir imparatorluk hissi uyandırmak ve Osmanlı egemenliği imgesini yeniden düzenlemek amacıyla tasarlanmıştır.⁶⁷ 18. yüzyıl padişahları, özellikle de III. Ahmet ve I. Mahmut, kendilerinin ve hanedan üyelerinin banisi olduğu yeni binalarla, terk edilmiş şehri tezyin etmenin yanında, bu binaları denizden görülebilecek şeffaf cephelere sahip olarak inşa ettirmişlerdir.⁶⁸ Bilinçli bir şekilde yaratılan bu şeffaflık, halkın zihnine toplumun ve devletin birbirine yakınlığını vurgulama amacını taşımıştır. Bu sarayları sık sık ziyaret eden sultanlar, gezileri sırasında belli duraklarda yaptıkları törensel uygulamalar ve alaylarla kendilerini halka özellikle teşhir etmişler⁶⁹; örneğin III. Selim cuma selamlıklarındaki kara veya deniz yoluyla yaptığı gidiş ve dönüşlerde özellikle alternatif güzergâhları tercih ederek, bu dönemdeki görünme stratejisinin başkentin bütününe kapsamı için çabalamıştır.⁷⁰

Sâdâbâd Sarayı’nın ve Haliç ile Boğaz kıyılarına yapılan sahil saraylarının kapsamını değiştirdiği imparatorluk görüntüsünün diğer iletici yapıları bu dönemde yoğun bir şekilde inşa edilmiş olan köşklere, 17. yüzyılda Topkapı Sarayı içerisinde inşa edilmiş olan Bağdat ve Revan köşklere, imparatorluğun değişen mimari algısının ilk göstergeleri olmuştur. 18. yüzyılın ilk dönemlerinde değişen bu algının yerleşmesiyle beraber zaten ayrı yapıların bütüncüllüğü üzerine kurulu olan Topkapı Sarayı, köşklere müteşekkil bir saray kavramı içerisinde algılanmaya başlamıştır. 18. yüzyılda inşa edilen yeni sarayların yanında Topkapı Sarayı’nın

⁶⁰ Avcıoğlu, a.g.y.

⁶¹ Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*, çev., İlknur Güzel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 105.

⁶² Murat Gül, *The Emergence of Modern Istanbul: Transformation and Modernisation of a City* (London/New York: I.B. Tauris, 2009), 19-20.

⁶³ Gül, a.g.e., 18.

⁶⁴ Peker, a.g.e., 148.

⁶⁵ Hamadeh, a.g.e., 121.

⁶⁶ Avcıoğlu, *Istanbul: The Palimpsest City in Search of Its Architect*, p.196.

⁶⁷ Hamadeh, a.g.e., 89.

⁶⁸ Hamadeh, a.g.e., 111.

⁶⁹ Hamadeh, a.g.e., 89.

⁷⁰ Maurice Cerasi, *Divanyolu*, çev., Ali Özdamar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 59-60.

içerisinde gelişen köşke dayalı mimari biçimler de zamanla şehrin içerisine yayılmıştır.⁷¹ Yeni saraylarla sultanın ve bir anlamda devletin toplumla kurduğu ilişkinin şeffaflaşması hedeflenirken, Avcioğlu'na göre bu köşkerlerin en büyük amacı uzun süre ihmal edilen İstanbul halkının saray ve devletle olan ilişkisinin yeniden kurulmasıdır.⁷² İhmal edilen şehir halkının, bu yapıların görünürlüğü sayesinde “devletin” başkente geri döndüğünü en yakın şekilde görmesi amacıyla Sâdâbâd Sarayı'nın çevresi dâhil olmak üzere şehrin birçok yerine Topkapı Sarayı'nı hatırlatacak bir mimari üsluba sahip olan köşkerler inşa edilmiştir. 18. yüzyılda yönetsel ve mekânsal anlamda gelen bu açılım ve çeşitlilik, bu döneme kadar sultanın gücünün ve ihtişamının tek ifadesi olan Topkapı Sarayı'nın⁷³ tekliğinin ve padişahın inzivasına dayalı olan mekân politikasının terk edilmesini kolaylaştırmıştır. Böylelikle devletin varlığı sadece Sâdâbâd gibi yeni saraylar ve sahil sarayları yoluyla değil köşkerler yoluyla da şehrin içerisine taşınmış; bu köşker aracılığıyla sultanın emperyal gücünün ve her yerde hazır ve nazır bulunan sembolik varlığının şehir içerisinde akışkan bir şekilde dolaşmasına olanak tanınmıştır.⁷⁴

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı “açılımın” bu dönemde Avrupa'dan özellikle de Fransız krallarından örnekler taşıyabileceğinden yukarıda bahsedilmiştir. Genel kabul görmüş bu düşüncenin bu dönemde Avrupa'yla artan diplomatik ilişkiler bağlamında doğruluğu elbette mevcuttur. Ancak bu açılımın beslendiği kaynak sadece Avrupa değildir. Fransız sarayları modeline öykünülmesinin yanında aynı zamanda İran saray geleneğinden de bir esinlenme olduğu çok açık bir şekilde görülmektedir. Sâdâbâd Sarayı'nın halkla duvarlar olmadan kurduğu doğrudan iletişim, Safevilerin saray geleneğindeki, halk bahçelerinin sarayla iç içe olmasının izlerini taşımaktadır. Hamadeh'e göre, Safevi hükümdarlarının hükümdarlık sarayının dışarıdan kafesli tahta perdelerle ayrılmış olmasının ve İran saray geleneğinin duvarsız açıklığının, Sâdâbâd Sarayı'nın ve diğer 18. yüzyıl Osmanlı saraylarının dışı açık politik mesajları için uygun bir model olarak görülmüş olduğu söylenebilir.⁷⁵ Ayrıca İran devlet geleneğinde önemli bir yere sahip olan açık bahçelerin Osmanlılarca uyarlanması yanında, Sâdâbâd kelimesi ve bu dönemde padişaha ve yönetici sınıfa ait saray bahçelerinde kullanılan “Feyzâbâd, Hürremâbâd, Emnâbâd, Neşatâbâd” gibi Farsça isimler Safevi/Fars geleneğiyle kurulan bağın bir başka göstergesi olarak yorumlanabilir.⁷⁶ Mekânsal çağrışım ve isimler üzerinden yapılabilecek bu sembolik karşılaştırma, Safevilerin 18. yüzyıl Osmanlı sarayının mekânsal değişimi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurumsallık kazanan münzevi padişah imgesi, geçirdiği dönüşüm sonucunda 18. yüzyılda kendisini görsellik ve kamusal teşhir üzerinden meşru kılan bir hükümdar ve devlet imgesi hâlini almıştır. Hamadeh'in belirttiği gibi “devletin” kendisini meşru kılmak adına fiziksel varlığını başkente yeniden tasdik ettirme ve hissettirme ihtiyacı, eski üstü kapalı sembolizmin terk edilerek yeni bir politik zihniyetin ortaya çıktığını göstermektedir.⁷⁷ Bu zihniyetin yeni bir hükümdarlık imgesi için örnek aldığı yerler de belirtildiği gibi büyük oranda Fransa ve İran olmuştur. Fransız ve İran saraylarının daha 16. yüzyıllarda sahip olduğu açıklık ve hükümdarın mekânına olan kolay erişim 18. yüzyıl Osmanlı devlet yapısının da ana belirleyenlerinden birisidir. Fransız kralının kendi fiziksel varlığını halka göstermek için fırsat kollaması, Safevilerin İsfahan'daki saraylarının formalitesizliği ve seremonisizliği, Şah'ın kentin sokaklarında protokolsüz ve korumasız dolaşarak kendisini halkına erişebilir kılması ve yapılan şenliklerde herkes tarafından çok rahat bir şekilde görünür olmasının verdiği ilham, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu dönemde karşılık bulmuştur.⁷⁸

18. yüzyılda Osmanlı sarayındaki değişim elbette sadece sultanların kişisel tercihleriyle, hanedanın bir anda halka yakın olma hissini doğmasıyla veya Avrupa'yla olan etkileşimin sonuçlarıyla açıklanamaz. Görüldüğü gibi, 15. yüzyılın ortalarından başlayarak 16. yüzyılın sonlarına kadar uzanan dönemde Osmanlı

⁷¹ Avcioğlu, *a.g.y.*

⁷² Avcioğlu, *a.g.e.*, 201-202.

⁷³ Avcioğlu, *a.g.e.*, 199.

⁷⁴ Avcioğlu, *a.g.e.*, 203.

⁷⁵ Hamadeh, *a.g.e.*, 329.

⁷⁶ Hamadeh, *a.g.e.*, 331.

⁷⁷ Hamadeh, *a.g.e.*, 332.

⁷⁸ Hamadeh, *a.g.y.*

İmparatorluğu'nun coğrafi ve kültürel genişlemesine eşlik eden askeri/karizmatik liderlik ve askeri zaferlerle gelen meşruiyet tarzının sürdürülebilirliği 17 ve 18. yüzyıllarda mümkün olmamıştır. Sultanlar artık seferlere çıkmak ya da uzun süreli savaflara katılmak yerine varlıklarıyla hanedanın, devlet ricalinin ve bürokrasinin devamlılığını teyit edici bir konuma yerleşmişlerdir.⁷⁹ Sarayın ve hükümdarın dışa açıklığı fikrinin 18. yüzyılda karşılık bulmasının bir diğer nedeni de sembolik konuma itilen padişaha ve bürokrasi ricaline karşı daha önce görülmemiş şekillerde ortaya çıkan meydan okumalardır. Herhangi bir şekilde aristokrat ailelerin mensup olduğu bir sınıfın olmadığı Osmanlı toplumunda hanedana karşı yeni bir meydan okuma, 18. yüzyıldan itibaren başta âyan sınıfı olmak üzere servet (özellikle ticaret) yoluyla zenginleşen ve statü kazanan yeni bir zümre⁸⁰ tarafından yapılmaya başlamıştır.⁸¹ Büyüyen ve gelişen bir politik ve ekonomik seçkinler grubu, İstanbul'un ihmal edildiği uzun süre boyunca başkentte kendilerini ortaya koyacak yapılar inşa etmişlerdir. Toplumsal gruplar arasındaki geçirgenliğin artması ve kompartımanlara bölünmüş Osmanlı toplum yapısının çözülmeye başlamasıyla aynı zamana tekabül eden seçkin bir sınıfın ortaya çıkışı, bu sınıfın artan zenginlikleri ve değişen tüketim alışkanlıklarına bağlı olarak yeni toplumsal ve ekonomik talepler doğurmuştur.⁸² Bu taleplerin yüzeye çıkmaya başlamasıyla birlikte bu döneme kadar neredeyse bütün yapıların ve anıtsal binaların banisi konumunda olan sultan, kendi üstünlüğünü teyit ettirmek ve halka "devletin" mimari lüksünü, ihtişamını ve zenginliğini tükettirerek meşruiyetini tazelemek amacıyla giderek dışa açılmaya başlamış ve bu yolla görünür olmuştur.⁸³ Bu durumun gereği olarak sadece padişah değil, hanedana mensup olan kadınlar ve çoğunlukla eşleri olan üst düzey memurlar sınıfından erkekler de başkent halkına eskisinden daha fazla ve değişik bağlamlarda görünme arayışına girmiş; güç ve servetlerini sergilemek yoluyla devletin/hanedanın varlığı ve devamlılığı konusunda güven verme yolları aramışlardır.⁸⁴

Böylelikle, hem bu dönemde sembolik bir hükümdar konumuna indirgenen padişahların kişisel tercihleri, hem dış kaynaklı bir "modernleşme" arayışı hem de içeride karşılaşılan meydan okumalar Osmanlı İmparatorluğu'nun ve sultanın mekânsal/fiziksel açılımlarını ve değişimlerine sebep olmuştur. Bu üç unsurun tetiklediği "açılımın" Osmanlı İmparatorluğu ve hanedanın politikalarında artık değişmez bir yer elde edinmesi ise 19. yüzyıl başlarında vuku bulacaktır. Merkezi ve modern bir devlet aygıtı kurma yolunda büyük adımlar atan ve topluma idari ve sosyal birçok yeniliği getiren II. Mahmut, görünürlük ve açılım konusunda seleflerinden de radikal davranmıştır. 19. yüzyıl sonunda Topkapı Sarayı görünüşte terk edilmemiş olsa da, II. Mahmut hayatının neredeyse büyük bir kısmını sahilsaraylarında geçirmiştir.⁸⁵ Yeni bir saray arayışında olan II. Mahmut'un Topkapı Sarayı'na olan tavrı, bu konuya yönelik olarak aktarılan bir olayda görülebilir. Kendisini, Avrupa'da hiçbir sarayın görkem açısından Topkapı Sarayı'yla yarışamayacağına ikna etmeye çalışan saray mimarına "hiddetle bağırın" II. Mahmut, önündeki Avrupa saraylarının planlarını göstererek şöyle demiştir: "Bir sahtekâr ya deliden başka kimse, gün ışığına çıkacak yüreği yokmuşçasına yüksek duvarlar ve gölgeli ağaçlar altında saklanan şu sarayı, özgür hava ve göğün saf ışığına açık bu gülümseyen saraylarla aynı kefeye koyamaz. Benimkini böyle isterim, böyle de olacak."⁸⁶ Topkapı Sarayı'na yönelik düşüncesi oldukça olumsuz olan ve artık Boğaz kıyılarında yaşamaya başlayan sultan, buradaki eski yapıların büyük kısmını yıktırıp yenilerini inşa ettirerek eski dönemin artık geride kaldığını da bir anlamda tekrardan vurgulamıştır.⁸⁷

⁷⁹ Tülay Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı", *Toplum ve Bilim* 83 (1999/2000): 299.

⁸⁰ Quataert, *a.g.e.*, 218.

⁸¹ Peker, *a.g.e.*, 148.

⁸² Hamadeh, *a.g.e.*, 65.

⁸³ Hamadeh, *a.g.y.*

⁸⁴ Artan, *a.g.e.*, 300.

⁸⁵ İlber Ortaylı, "19. Yüzyılda Osmanlı Saraylarının Geçirdiği Değişim", *Milli Saraylar: Tarih, Kültür, Sanat, Mimarlık Dergisi*, 1 (1999): 17.

⁸⁶ Necipoğlu, *a.g.e.*, 321.

⁸⁷ Nilay Özlü, "Dolmabahçe Sarayı'ndan Evvel Dolmabağçe...", *Dolmabahçe: Mekânın Hafızası*, der., Bahar Kaya (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016), 56.

Sonuç

15. yüzyılda sultanın bedeninin kutsallığında somutlaşan devlet, 17. yüzyıldan sonra bürokratik bir aygıt görünümüne bürünmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak söylenebilir ki siyasi konumu değişen sultanlar, hem kişisel tercihler hem de iç ve dış meydan okumalar karşısında beden ve mekân politikalarında değişikliğe gitmişlerdir. Karşılaştırma amacıyla verilebilecek iki örnek olarak Fransa’da kral ve İran’da şah kendilerine rakip olabilecek aristokrat sınıfın getirebileceği tehlikelere karşı bu kişilerin saraya olan erişimini arttırmış ve bu sınıfı devlet içerisine dâhil ederek herhangi bir siyasi meydan okumanın önüne geçmeye çalışmıştır. 18. yüzyılda geleneksel olmayan bir seçkinler sınıfının Osmanlı İmparatorluğu’nda da ortaya çıkmasıyla birlikte “görünmeden gören” ve inziva içerisinde kalarak devleti yöneten padişah imgesi sarsılmış ve çağdaşı olan Fransız kralları ile Safevi şahlarının geleneğine daha yakın bir hükümdarlık ve devlet sembolizmi yaratılmasının gereği ortaya çıkmıştır. Sultan, saklandığı duvarlardan çıkmış ve “devleti” saraydan gönderdiği titreşimler aracılığıyla değil kendi fiziksel varlığını ve hanedanı daha açık bir şekilde sergilemek yoluyla temsil etmeye başlamıştır. III. Ahmet’in saltanatıyla birlikte başlayan süreçte daha görünür bir temsil kazanan hükümdar, sadece kendi bahçesinde zaman geçirmeyi bırakıp seçkin sınıfların düzenlediği kutlamalara katılmaya ve orada da insanların arasına karışmaya başlamıştır. Lale Devri ismiyle sembolleştirilmiş olan bu dönemde Haliç ve Boğaz kıyılarına inşa edilen sahil saraylarının, gösterişçi tüketim eksenine dayalı hayat tarzının ve şehrin geneline yayılmış bahçelerde yapılan eğlencelerin, genel literatürde anlatıldığı gibi padişah veya sadrazamın zevküsefa düşkünlüklerinden ziyade yeni bir iktidar sergileme pratiği gerekliliğinin sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.⁸⁸

Yeni sınıfların meydan okumalarına karşın bütün şehre açık bir şekilde kendisini teşhir etmeye çalışan padişah, bu çabalarını sadece olası rekabetçi iktidar odaklarına veya halkın geneline yönelik değil gerçek anlamda etkileşime geçmeye başladığı Avrupa nezdinde de göstermeye başlamıştır. Padişahın halktan kopuk bir inziva hayatı yaşaması nedeniyle Avrupalı gözlemciler tarafından “Doğu despotizmi” şeklinde betimlenen durumun değiştirilmek istenmesi, Batı ile olan ilişkilerin geliştirilmesine bağlı olarak daha fazla gündeme gelmiştir. Kamusal erişime oldukça açık ve erişilebilir olan Fransız kralları halk tarafından benimsenme ve sevmeyi bir politika hâline getirmişlerdir. Dönemin yazarları da sarayı halka açık olan Fransız monarşisini “Doğu despotizminin” simgesi olduğunu iddia ettikleri Osmanlı hanedanının karşısına konumlandırmışlardır.⁸⁹ Bu bağlamda, sınırları çok net çizilmiş ve “göz korkutucu” bir teşrifatla sarmalanmış Topkapı Sarayı’ndan Sâdâbâd Sarayı’na ve sahil saraylarına geçiş aynı zamanlarda Avrupa’da da etkisi gözlemlenebilen aydınlanmacı mutlakiyetin (enlightened absolutism) mekânsal yansımalarının Osmanlılardaki ilk örneği olarak kabul edilebilir. Fiziksel erişimin daha kolay olduğu ve yasak koyucu duvarlarla çevrilmemiş olan Sâdâbâd Sarayı, bir anlamda Avrupa’dakine benzer şekilde toplumsal meşruiyet arayışının ve Osmanlı’nın idari ve toplumsal yapısına ilişkin olarak hem içeride hem de dışarıda değiştirilmek istenen algının sembolü hâline gelmiştir.⁹⁰

Tebaayı yani toplumu fiziksel anlamda sultandan ve “devletten” ayıran ama onu aynı zamanda idari mekânlar ve sultanın kutsallığı fikri aracılığıyla “devlete” bağlayan, uzun yıllar boyunca “Osmanlıların merkezîyetçi imparatorluk sistemini mimari, kurumsal ve törensel örgütlenmesi yoluyla” yansıtmış olan Topkapı Sarayı⁹¹, üzerine kurulduğu Bizans akropolünün yerinde kurşun kubbeleri, yıldızlı alemleri, baca ve kuleleriyle sergilediği anıtsallıkla inziva hâlindeki sultanı ve “devleti” dışarıya yansıtan en önemli temsil araçlarından birisi olmuştur.⁹² Ancak bu saray, zamanla siyasi anlamda kendisinden beklenen mekânsal ve törensel görevleri yerine getirememeye başlamıştır. 18. yüzyıldan itibaren mekânsal ve törensel sembolizm hem fiziken hem kamusal olarak daha “açık” saraylara ve kurumsallaşan devlet aygıtının bir gereği olarak artan şekilde Bâbîâlî’ye kaymaya başlamış; erken modern dönemin inziva hâlindeki sultanı da bu yeni dönemin gereklerine uygun şekilde her anlamda daha erişilebilir olmuştur. Böylelikle Topkapı Sarayı’ndan, Sâdâbâd Sarayı’na geçişin

⁸⁸ Artan, *a.g.e.*, 302.

⁸⁹ Necipoğlu, *Framing the Gaze in Ottoman, Safavid, and Mughal Palaces*, 306.

⁹⁰ Avcıoğlu, *a.g.e.*, 204.

⁹¹ Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*, 320.

⁹² Necipoğlu, *a.g.e.*, 304.

imparatorluğun dönüşen siyasetinin en açık sembolik örneklerinden birisini oluşturduğu söylenebilir. Padişahın bedeninin daha erişilebilir olmaya başlaması ve yaşadığı mekânın şehirle daha yakın bir ilişki kurması, hanedanın kendi geleneğinden bir kopuşu simgelemektedir. Sultanın inzivayı terk ederek bedensel ve mekânsal olarak açılması ve erişilebilir olmasının, imparatorluğun Avrupa'yla değişen ilişkilerine ve yeni sınıflarla uzlaşmaya dayalı meşruiyet politikalarına paralel seyrettiği görülmektedir.

Kaynakça

- Abou-El-Haj, Rifa'at 'Ali. *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. Çev., Oktay Özel ve Canay Şahin. Ankara: İmge Kitabevi, 2018.
- Akşin, Sina. "Osmanlı Sarayı'nın Yapısı ve İşlevleri". *X. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, 2065-2082.
- Artan, Tülay. "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı". *Toplum ve Bilim* 83 (1999/2000): 292-322.
- Avcıoğlu, Nebahat. "İstanbul: The Palimpsest City in Search of Its Architekt". *RES: Anthropology and Aesthetics* 53/54 (2008): 190-210.
- Avcıoğlu, Nebahat. *Turquerie ve Temsil Politikası, 1728-1876*. Çev., Renan Akman. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Boyar, Ebru ve Kate Fleet. *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*. Çev., Serpil Çağlayan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Cerasi, Maurice. *Divanyolu*. Çev., Ali Özdamar. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- DeLancey, Mark Dike. *Conquest and Construction: Palace Architecture in Northern Cameroon*. Leiden: Brill, 2016.
- Dikici, A. Ezgi. "Saltanat Sembolü olarak "Farklı" Bedenler: Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler". *Toplumsal Tarih* 248 (2014): 16-25.
- Elias, Norbert. *Uygarlık Süreci Cilt-I*. Çev., Ender Ateşman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Finkel, Caroline. *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*. Çev., Zülal Kılıç. İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.
- Fletcher, Joseph. "Turco-Mongolian Monarchic Tradition in the Ottoman Empire". *Harvard Ukrainian Studies* 3/4 (1979-80): 236-251.
- Gelibolulu Mustafa Âli. *Siyaset Sanatı - Nushatü's-Selâtin*. Haz., Faris Çerçi. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Grabar, Oleg. "The Architecture of Power: Palaces, Citadels and Fortifications". Ed., George Michell, *Architecture of the Islamic World: Its History and Social Meaning*. London: Thames&Hudson, 2011, 48-79.
- Gül, Murat. *The Emergence of Modern Istanbul: Transformation and Modernisation of a City*. London/New York: I.B. Tauris, 2009.
- Hamadeh, Shirine. *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*. Çev., İlknur Güzel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- İnalçık, Halil. "İstanbul: Bir İslam Şehri", *Marife* 2 (2004): 309-325.

- İnalcık, Halil. “Fatih, Fetih ve İstanbul’un Yeniden İnşası-The Conqueror, The Conquest and The Restructuring of Istanbul”. Der., Afife Batur. *Dünya Kenti İstanbul-World City Istanbul*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1996, 22-37.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600.*, Çev., Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- İnalcık, Halil. “The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600”, Ed., Halil İnalcık and Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire Volume I: 1300-1600*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 9-379.
- Kırlı, Cengiz. *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde “Havadis Journalleri” (1840-1844)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Kocaaslan, Murat. *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi: İktidar, Sınırlar ve Mimari*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *Bizans Müesseselerininin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1986.
- Kur'an. *Ahzâb Suresi*. Ayet 53.
- Kuran, Aptullah. “A Spatial Study of Three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne, and Istanbul”. *Muqarnas: An Annual on The Visual Culture of the Islamic World* 13 (1996): 114-131.
- Lewis, Bernard. *The Political Language of Islam*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1988.
- Manz, Beatrice Forbes. “Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty”. *Iranian Studies* 21:1/2 (1988): 105-122.
- Meeker, Michael E. *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus: Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz’de Osmanlı Mirası*. Çev., Tutku Vardağlı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Murphey, Rhoads. *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400–1800*. London/New York: Continuum, 2008.
- Necipoğlu, Gülru. *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*. Çev., Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Necipoğlu, Gülru. “An Outline of Shifting Paradigms in the Palatial Architecture of the Pre-Modern Islamic World”. *Ars Orientalis* 23 (1993): 3-24.
- Necipoğlu, Gülru. “Framing the Gaze in Ottoman, Safavid, and Mughal Palaces”. *Ars Orientalis* 23 (1993): 303-342.
- Ortaylı, İlber. “19. Yüzyılda Osmanlı Saraylarının Geçirdiği Değişim”. *Milli Saraylar: Tarih, Kültür, Sanat, Mimarlık Dergisi* 1 (1999): 14-25.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Sarayında Hayat*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2008.
- Özcan, Abdülkadir. *Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Özlü, Nilay. ““Dolmabahçe Sarayı”ndan Evvel Dolmabağçe...”. *Dolmabahçe: Mekânın Hafızası*, Der., Bahar Kaya. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, 39-71.
- Peirce, Leslie. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York: Oxford University Press, 1993.

- Peker, Ali Uzay. “Western Influences on the Ottoman Empire and Occidentalism in the Architecture of Istanbul”. *Eighteenth-Century Life* 26/3 (2002): 139-163.
- Rado, şevket. *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri-Yirmisekiz Mehmet çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu: 1700-1922*. Çev., Ayşe Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Stavrides, Theoharis. *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelovic (1453-1474)*. Leiden: Brill, 2001.
- Taneri, Aydın. *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2003.
- Turan, Namık Sinan. “İktidarı Simgeleyen İdari Ve Törenselsel Bir Mekân Olarak Osmanlı Sarayı'nın Tasarımı”. *İktisat Fakültesi Mecmuası* 56 (2006): 91-129.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.